Tidningsutgivarna
Styrelse 20/9-02
Bilaga K

Till

Tidningsutgivareföreningens styrelse

Åtgärder för att främja läsning för framtiden var uppgiften för en av de tre programgrupper som Bengt Braun tog initiativ till när han tillträdde som ordförande för TU i våras. Jag åtog mig att forma och leda gruppen om läsning. Här är nu vårt förslag.

P O Wärring, Eskilstuna-Kuriren, och Göran Lundberg, Ingress samt Tidningen i skolan, har bildat arbetsgrupp tillsammans med mig. Vi har också fått bidrag i arbetet från Ann Lystedt, redaktör på Arboga Tidning/Bärgslagsbladet, och Catharina Grünbaum, språkchef på DN.

Rapporten har två delar: dels ett förslag till TU-program för att främja läsning, med grundtext skriven av mig, dels " tio råd till tidningar " om hur vi kan göra tidningarna läsvänliga, med grundtext skriven av Göran Lundberg. Den första delen riktar sig utåt, den andra inåt. Vi har tänkt oss att den första texten kan antas av TU:s styrelse och bland annat bilda vårt remissyttrande över betänkandet " Mål i mun " från kommittén för svenska språket. Den andra texten har vi inte tänkt ska bli föremål för beslut, men däremot rekommenderas för läsning och begrundan av alla tidningsengagerade.

Stockholm den 7 september 2002

Hans Bergström

En framtid med läsning

1. Språkets betydelse

Språket och texten är människans viktigaste uppfinningar. Detta står än mer klart efter de senaste årens genombrott i den biologiska forskningen. Språket och texten ger mer än något annat människans särart.

En stor upptäckt är att vi inte heller kan tänka mer sofistikerat än vad vi har språk för. Ludwig Wittgensteins banbrytande filosofi om språkets kontext och "språkspel" handlade mycket om detta. Det finns ingen filosofi, inget väsentligt tänkande, som inte måste ta sig vägen via språket, dess praxis och användning. Senare tiders empiriska forskning har gett belägg.

Våra sinnesförnimmelser är en osorterad ström av intryck och impulser. En så intellektuell och i alla avseenden fantastisk person som Helen Keller har beskrivit sitt förspråkliga liv _ som döv, stum och blind _ som en fullkomligt oreflekterad tillvaro styrd av enkla basbehov. Först med existensen av begrepp, benämningar, tankekategorier kan vi sortera intrycken till tänkande. Först när vi äger också de abstrakta orden och begreppen kan vi tänka abstrakt.

Att det inte går att utveckla ett tänkande som är mer avancerat än vad det finns språk för, ger en extra dimension till betydelsen av att utveckla språk och läskunnighet hos ungdomar, visar Birgitta Allardt och andra språkforskare. Ungdomarna behöver språket för att kunna uttrycka sig med ord i stället för våld, men också för att ha tankar att uttrycka.

Fredrik Lindström har formulerat sambandet mellan tanke och språk väl, i boken "Världens dåligaste språk (2002): "Människan är den enda biologiska varelsen som vet om att hon är en biologisk varelse. Om vi nu behövde definitioner på vad som skiljer oss från djuren?... Föga överraskande är svaret språket. Man brukar prata om att människan är medveten om sig själv. När man vet om att man har fötts och att man en gång kommer att dö, då är man inget djur längre utan en människa. Språket, redskapet som egentligen bara var till för kommunikation, visade sig också utveckla intellektet hos människan. Först när man kan sätta ord på saker blir de realiteter i vår tankevärld.... *Språket och den mänskliga tanken hänger så intimt ihop att man aldrig egentligen kan skilja dem åt.*"

"Mål i mun", den stora statliga utredningen från kommittén för svenska språket skriver (SOU 2002:27): "Vår identitet och självbild är knuten till språket, och genom språket upplever och förstår vi tillvaron, uttrycker vi våra tankar och känslor och samspelar med andra. Språket är också nyckeln till utbildning och en förutsättning för att man ska kunna delta i det offentliga samtalet, arbeta politiskt och i skilda sammanhang hävda sin rätt".

Texten, vitt spridd med hjälp av tryckning, och dess tvilling läsningen tillför ytterligare dimensioner till språkets betydelse.

Texten har alldeles särskilda egenskaper i alla led: när den *formuleras*, när den *sprids* och när den *läses*.

a) När den *formuleras*, i vart fall utöver de enklaste sammanhangen, kräver den ett mått av objektivitet. Vi strävar efter att uttrycka oss så att även en person som vi inte känner kan förstå något som han kanske inte har någon förkunskap om. Kommittén för svenska språket använder begreppet "fjärrspråket", och menar att detta är ett verktyg för kommunikation som det är särskilt viktigt att skolan lyckas överföra till våra ungdomar.

Ur Demokratiutredningens skrift "Läsarna och demokratin" (SOU 1998:134): "Skriften är ett renodlat medium. Det gäller att överföra hela budskapet till texten, varför skriften förutsätter en hög grad av språklig medvetenhet och precision. Skriften måste bära sig själv. Den bör kunna förstås av läsare som befinner sig i olika miljöer, på stora avstånd i tid och rum. Därför måste skribenten skapa en viss distans mellan sig själv och texten. Skriftspråket skapar ett avstånd mellan människan och hennes kunskap. Det gör henne till betraktare av sina egna och andras tankar och ger möjlighet till reflexion och bearbetning av tankestoffet."

Att skriva "fjärrspråk" ställer stora krav på disposition, logik och begrepp. Den skrivande arbetar med texten på ett särskilt krävande sätt. Texten har också grundläggande andra egenskaper än till exempel tv-bilden, visar Marshall McLuhan och andra forskare. Den rymmer abstrakta tankekategorier och därför möjligheten av djupare förklaringsmodeller. Dess karaktär inbjuder till logiska sekvenser _ före/efter, orsak/verkan _ medan tv-bildens grundkaraktär är holistisk och emotionell. Det är också värt att notera att texten är kompakt och effektiv som bärare av information. Vi läser snabbare än vi talar och lyssnar. En halvtimmas Rapport-sändning fick plats på en tidningssida i Sydsvenskan. Textens roll kan inte ersättas av andra former för kommunikation.

b) Också i sin *spridning* har texten omistliga egenskaper. Tack vare den tryckta skriften kan människan kumulera sofistikerade tankeerövringar över tusentals år. Vi kan starta våra liv med många generationers samlade framsteg och erfarenheter i botten, i stället för att i varje ny generation tvingas starta från noll. "Skriften har en enorm fördel _ den kan föra över meddelanden mellan människor utan att de behöver träffas, de kan kommunicera trots att de skiljs åt av rum eller tid. Talspråkets begränsning är ju att människor måste ses (eller åtminstone använda telefon). Skriften medförde helt nya möjligheter: de som en gång levde kan berätta saker för de efterkommande, trots att de själva sedan länge är döda. Det var givetvis en revolutionerande uppfinning. Och är det fortfarande. När det gäller att bevaras, flyttas och mångfaldigas så är skriften helt överlägsen." (Fredrik Lindström).

Också diffusionsprocesserna för nya idéer i en och samma tidsålder kan gå mycket snabbt tack vare textens egenskaper och spridning. Upplysningsidéerna på 1700-talet är ett exempel. Idéerna behöver inte vandra kilometer för kilometer mellan grannbyar. Européerna kunde läsa den amerikanska självständighetsförklaringen och låta sig inspireras. Den svenske finansministern J A Gripenstedt tog till sig fransmannen Bastiats skrifter om frihandel och fred och lät dem bli präglande för de revolutionerande genombrotten för näringsfrihet i Sverige i mitten av 1800-talet. Vetenskapsmän över hela världen tog del av Darwins teori om arternas uppkomst och en ny världsbild spreds.

Biologiska mutationer tar tusentals år för att få spridning, idéförnyelse kan ske på ett enda år över hela världen, tack vare skriften.

c) *Läsningen* av skrift tillför också väsentliga egenskaper. Läsningen ger oss möjlighet att spränga gränserna i vår omedelbara omgivning. Den ger oss del av världar, idéer och erfarenheter som vi inte själva har eller kommer på via vardagens direkta intryck.

"Vad sker när vi läser?" frågar Olof Lagercrantz i boken "Konsten att läsa och skriva": "Ögat följer svarta bokstavstecken på det vita papperet från vänster till höger, åter och åter. Och varelser, natur eller tankar, som en annan tänkt, nyss eller för tusen år sen, stiger fram i vår inbillning. Det är ett underverk större än att ett säderkorn ur faraonernas gravar förmåtts att gro. Och det sker var stund."

Den som lär sig att läsa lär sig också att behärska ett visst sätt att tänka, hävdar Neil Postman. Läsinlärning innebär en intellektuell disciplinering. Läsningen stimulerar logisk strukturering. Den tvingar oss att stegvis tolka ord, meningar och stycken. Vi måste själva skapa mening i de symboler som fastnar på näthinnan. På så sätt rymmer läsning en mer aktiv tankebearbetning än bild och tal.

Viktigt är att läsarens makt över texten är betydligt större än lyssnarens över talet. Anders Johnson i skriften Läsarna och demokratin: "Den som läser har oftast större möjlighet att välja var, när och hur han skall tillgodogöra sig budskapet. Han kan välja läshastighet, han kan gå tillbaka i texten, hoppa framåt, noga jämföra två olika texter eller två avsnitt i samma text. Informationsteknikens utveckling har inte på något avgörande sätt minskat denna skillnad mellan textmedier och talmedier."

Det här har konsekvenser både för avsändare och mottagare, konstaterar Anders Johnson: "Avsändaren kan utforma ett mer nyanserat budskap, beskriva mer komplexa företeelser och överhuvudtaget föra ett djupare resonemang om han använder text. Det är också lättare för läsaren än för lyssnaren att tillgodogöra sig mera komplicerade budskap."

Mycket talar för att en miljö där texten är viktig som kommunikationsmedel blir mer mogen och utvecklad, mer civiliserad, än en miljö där texten har en undanskymd roll (allt annat lika). Anders Johnson är inne på detta: "Alla politiska kulturer har sina demagoger och charlataner som försöker övertyga medborgarna om sin förträfflighet. De har en betydligt enklare uppgift i en muntlig miljö där orden snabbt förflyktigas. Genom fagert tal och en allmänt behaglig uppenbarelse kan de ge ett respektabelt intryck. Den kritiske medborgaren kan betydligt lättare bedöma och avslöja sådana avsändare om han har budskapet fäst på pränt."

2. Svenskarna – ett läsande folk

Svenskarna är ett läsande folk. Svenska folket läser mycket, och man läser i alla sociala grupper.

Tillsammans med Norge, Finland och Japan har Sverige den högsta tidningsläsningen i världen. Också ifråga om läsning och innehav av böcker, besök på bibliotek etc ligger Sverige i topp i Europa, vilket beläggs i en färsk EU-studie. Vi bilägger några diagram, byggda på grunddata från denna studie. De är mycket talande.

Varpå grundas Sveriges särart ifråga om läsning?

Några faktorer brukar anges:

- *Klimatet.* Mörka vintrar inbjuder till läsning. Kyla som leder till mycket inneliv i stora bostäder ger tidningen en annan roll som gemensamhetstorg än i t ex länder vid Medelhavet där torget är fysiskt, både för handel och utbyte av information.

- *Luther.* De protestantiska kyrkorna bygger mer på texten än på liturgin. Kyrkans tonvikt på katekesen gjorde svenskarna exceptionellt läskunniga redan på 1600- och 1700-talet.

- *Folkskolan.* Den gemensamma bottenskolan från 1842 lade en god grundnivå av läsning. Folkskollärarnas insatser i svensk historia är djupt imponerande. Folkskolan både speglade en homogenitet som fanns i nationalstaten Sverige och främjade en gemensam nationell läskultur. Barnbokens starka ställning kan ses som ett utflöde av samma pedagogiska upplysningssträvan. När Selma Lagerlöf skrev "Nils Holgersson" var det som en lockande geografibok för skolbruk, på uppdrag av Skolöverstyrelsen.

- *Folkrörelserna och medborgarkulturen.* I Sverige, mer än i kanske något annat land, har människor uppfattat det som en del av sitt medborgerliga ansvar att hålla sig informerade om gemensamma angelägenheter. Den starka kommunala självstyrelsen har bidragit.

- *Tidningarna.* I Sverige har det varit självklart för varje hem att ha åtminstone en dagstidning och att börja dagen med kaffe och tidning.

I Maj-Gull Axelssons Aprilhäxan (1998) återfinner vi den exemplariske svenske tidningsläsaren: "Inte för att Erik skulle märka om hon log åt honom över frukostbordet. Han har dykt djupt i Dagens Nyheter och famlar tankspritt med smörkniven över bordet utan att se vad han gör. Det har funnits morgnar då Christina har dragit smörasken i vida svep över köksbordet och låtit honom famla förgäves, med hon intresserad iakttagit hur lång tid det skulle ta innan han höjde blicken. Rekordet är åtta minuter."

Varur stammar denna djupa tidningsvana? Tidningarna i Sverige har haft en stark lokal förankring; genom dem har livet strömmat, både till nyheter och affärer. Alla har behövt tidningen för att veta vad som sker och vilka möjligheter som erbjuds. Distributionen hem till varje hushåll har betytt mycket. Men tidningarnas starka ställning har därtill också samband med deras vikt i samhället. Folkskollärarna och de nya tidningarna skapade från mitten av 1800-talet en utbredd annan typ av läsning än den som representerades av

katekesens läskunnighet. Läsningen blev nu redskap också för att kritiskt genomlysa etablerade makter och makthavare, föreställningar och system. Pressen kom långt före partierna. Den trädde in som en ny hårdför granskare av byråkrati, ämbetsmän och rättsväsende. Den skapade en ny politisk kultur, med respektlöshet som mest utmärkande drag. Människor gjordes till medborgare långt innan alla hade rösträtt, nämligen i den meningen att pressen vande dem vid att offentliga angelägenheter ventilerades på en allmän arena. Det kunde gälla små frågor, som vägdragningar och byggen i kommunerna, eller större frågor som fred och välstånd (se uppsatsen "Pressen och moderniseringen av Sverige", Hans Bergström, i Sylwan 5, Projektet den svenska pressens historia).

Pressen bidrog till att göra läsning viktig för hela svenska folket. Läsning blev mer än överhetens påbud, förströelse för stunden eller elitens privilegium. De nya tidningarna skrevs från utgångspunkten att folket skulle förmå och förstå. "Opinionen" kunde inte längre förbigås av de styrande och den var dubbelt krävande. Opinionen betraktades som en frukt av vad medborgarna kom fram till efter att ha tagit del av tidningarnas verklighetsbeskrivningar, argumentering och kritiska granskning av makten. "Opinionen" sågs som en dynamisk faktor, byggd på processer av kunskapsbildning och upplyst diskussion (vad som med ett modernt begrepp kallas "deliberativ demokrati"). Och tidningarna hade som regel en egen röst, en publicistisk avsikt.

Den svenska pressens starka ställning i folkets medvetande och vana kan inte förstås utan den vikt som tidningarna haft i modern svensk historia, som egen röst och som medborgartorg.

Tidningarnas betydelse förstärks av nya insikter som senare års forskning har gett oss om läsningens natur. Det visar sig nämligen att läsning inte är som cykling, att man lär sig en gång för alla vid ett tillfälle och att färdigheten är digital (noll eller ett). Läsning och läsförmåga rymmer många grader, från den enkla avläsningen av bokstäver upp till den komplexa förmågan att själv tolka och reflektera med utgångspunkt från texter. Denna senare förmåga, central för den mogne medborgaren, kräver uppdateringsmekanismer, en *daglig vana* som tränar förmågan.

Att tidningsläsningen har varit så utbredd och så lite klasskiktad i Sverige tycks vara huvudförklaringen till att Sverige i internationella lässtudier bland vuxna har en särklassigt hög andel medborgare på den högsta nivån av läs- och tolkningsförmåga (5 på en femgradig skala) samt en unikt liten klasskillnad på denna högsta nivå (se OECD:s International Adult Literacy Survey).

Av den nya insikten följer en viktig slutsats: frågan om läsning måste vidgas till att handla om *läskulturer*, om vanor och mönster av läsning som också överförs mellan generationerna.

3. Främja en läskultur också för framtiden

Den svenska läskulturen är djupt förankrad och förskjuts endast långsamt. Ett exempel är att dagstidningen har behållit sin starka ställning, om man ser till hur många som läser tidning en vanlig dag, trots den enorma vidgningen av medielandskapet med radio, tv, kabelkanaler och internet.

Likväl finns anledning till oro. Lennart Weibull och pressforskarna i Göteborg har formulerat läget i tre punkter: a) Tidningen står stark hos svenska folket, b) Gratiskultur har gjort sitt intåg och villigheten att betala mycket har därmed sänkts, c) En segmentering av befolkningen är på gång i Sverige, av samma slag som länge varit det normala på till exempel den europeiska kontinenten. De flesta läser, och kan rentav komma att läsa mer med minskad tv-fixering, men grupper av lågutbildade, invandrare m.fl. tenderar att inte längre ha en traditionell morgontidning.

Vi lever i en tidsålder av stark fragmentering och hård konkurrens om människors uppmärksamhet redan från unga år. Den nya tiden stress och splittring utmanar sådant som barnbokens starka ställning under uppväxten och den gemensamhet i alla medborgares tidningsläsning som har varit så utmärkande för Sverige.

Hur främjar man läsningen för framtiden, i en sådan ny miljö? Vi som ger ut tidningar har självfallet ett eget ansvar. Vi måste hela tiden anpassa tidningarna till hur människor lever, göra dem nyttiga och angelägna i vardagen. Vi har också att bevara publicistiska ambitioner som gör att tidningarna upprätthåller sin medborgerliga vikt.

När det gäller åtgärder som den offentliga makten förfogar över vill vi här särskilt lyfta fram tre aspekter:

a) Pressens rättsliga ställning i det framtida Europa

b) Risken för en växande social uppdelning av läsarna genom ökande priskänslighet

c) Läsvanorna hos nya generationer

Tryckfrihetsförordningen har både varit ett uttryck för respekten för pressens samhällsroll i Sverige och en betydelsefull faktor för att värna denna roll. Att pressens frihet har getts så starka garantier i grundlagen, att pressens arbete har försetts med så verksamma medel i form av källskydd och offentlighetsprincip och att pressens självansvar har främjats genom ansvariga utgivarnas starka ställning _ allt detta har betytt oerhört mycket för den kombination av frihet och ansvar som utmärker svensk dagspress. Det har därmed också varit viktigt för det förtroende som pressen åtnjuter hos svensk allmänhet.

Vi ser under de kommande åren stora risker för att det svenska ansvarighetssystemet utmanas. Ett exempel är spirande tendenser till att komma åt svenska medier via rättegångar utomlands, när det inte finns någon lag om ekonomiskt förtal i Sverige. Vi ser det som vitalt för svensk press för framtiden att regering och riksdag gör allt som står i deras makt för att hindra att den svenska tryckfrihetstraditionen och utgivarrollen undergrävs genom rättsliga sidospår via EU-systemet.

Priskänsligheten är ett nytt fenomen från senare år. Många faktorer spelar in. Gratistidningar har bidragit till att ändra föreställningar om vad en tidning kostar. Det rikliga nyhetsutbudet gör att en del tror att de klarar sig utan tidning. Många invandrare utan arbete saknar den integration i Sverige som motiverar dem att ha en daglig tidning. Tidsstressen på morgnarna tycks ha växt för barnfamiljer. Nya livsmönster _ kaffe och fralla på jobbet i stället för frukost hemma _ påverkar också tidningsvanan. När förtroendet för politiken och dess institutioner fallit inverkar det på känslan för medborgarskapets plikter, såsom normen att en god medborgare håller sig väl orienterad om det politiska livet via tidningsläsning. Vid en viss kritisk massa faller det sociala trycket; om flera på jobbet saknar tidning hemma blir det inte längre lika genant att själv komma utan att ha läst den senaste debattartikeln. Tidningens nödvändighet som informatör om varor och tjänster kan försvagas om reklamen söker sig nya vägar, till exempel med växande andel för direktreklam.

Viljan att betala rymmer alltså komplexa samband av livsförändringar, ekonomisk situation, normer och uppfattningar om vad tidningen är värd. Mycket av detta har tidningarna själva ett ansvar för att möta. Men om riksdag och regering ser betydelsen av dagstidningsvana för ett läsande folk har de skäl att underlätta för dagstidningar med publicistisk ambition att kunna möta den ökande priskänsligheten, genom att a) inte onödigtvis skattebelasta dagspressen, b) inte gynna andra reklamformer vilkas växt urholkar pressens inkomster utan att tillföra motsvarande samhällsvärden.

Med det här resonemanget är det angeläget:

- att reklamskatten på tidningsannonser tas bort. Att den är kvar på annonser men har tagits bort på direktreklamen, en stor konkurrent till dagspressen om bland annat livsmedelsannonser och därmed också läsvärde i tidningarna, är en obegriplig form av kulturpolitik.

- att momsen på tidningsläsning tas bort. Den infördes vid ogynnsammast möjliga tidpunkt, just när pressen stod inför en av sina värsta ekonomiska kriser någonsin.

- Att subventioner inte formas efter modetrender. Om staten skattesubventionerar datorer i hemmen, med sikte särskilt på LO-medlemmar, borde den inte samtidigt förmånsbeskatta dagstidningsprenumerationer för samma medlemmar. Att behålla allas delaktighet i tidningsvanan i Sverige är viktigare för vår demokrati än att alla köper hemdatorer.

Ju mindre tidningar belastas med kostnader, desto lättare blir det att hålla nere priset och kunna behålla tidningsvanan hos särskilt priskänsliga grupper bland låginkomsttagare. Detta har i sin tur stor långsiktig betydelse för karaktären av svensk demokrati, att medborgare ur alla sociala grupper är delaktiga i den samhällsförståelse som tidningsläsning ger. Den utomordentligt goda effekten av sänkningen av bokmomsen bekräftar att det finns en ny priskänslighet som fungerar i båda riktningarna. Höjt pris sänker läsandet, sänkt pris ökar läsandet.

Vi vill i det här sammanhanget också framhålla bibliotekens betydelse. Biblioteken är viktiga för bred tidningsläsning i dubbel mening, dels för att även arbetslösa och pensionärer med låg betalkraft men gott om tid ska läsa tidning, dels för att tidningar från andra delar av landet ska

gå att få. En nedrustning pågår av bibliotekens inköp och prenumerationer. Delvis sker den med hänvisning till att tidningarnas webb-sidor går att nå via datorn. Detta är ett dåligt argument. Den tryckta tidningen kan inte ersättas av hemsidor på internet. När man kommer in på stadsbiblioteket i Stockholm eller Linköping eller Västerås bör man där kunna läsa dagstidningar från hela landet. Många har rötter i andra delar av landet än där de bor och för besökande är det en uppskattad service att veta att biblioteken har hemmatidningen. Också av tidningarna i den egna regionen bör biblioteken ha ett hyggligt antal prenumerationer.

Läsvanorna hos nya generationer borde vara ett huvudsikte för en medborgerlig kulturpolitik.

På vad sätt har barn fått läsvanor med sig hemifrån?

a) Mamma och pappa har läst barnböcker tillsammans med sina barn.

b) När TV sänt utländska program så har de varit textade, inte dubbade.

c) Tidningen har kommit på morgonen; barnen har sett mamma och pappa läsa tidning och tidigt förknippat tidningsläsande med vad det är att vara vuxen.

Dessa tre förhållanden bildar tillsammans vägen in i ett läs- och textsamhälle. Det är viktigt att så långt möjligt behålla den, genom stimulans till barnboken och läsning för barn, genom att behålla textning av utländska tv-program och genom att underlätta ekonomiskt för tidningarna.

Tidsstressen och den ökade splittringen i uppmärksamhet i de svenska hemmen riskerar att gå ut över läsvanan. Av Barnbarometern 2000/2001 framgår att läsandet har sjunkit kraftigt under de senaste 15 åren för barn mellan tre och åtta år. Samtidigt har de sociala skillnaderna i läsning ökat.

Procentuella andelen 3–8-åringar som läste böcker en genomsnittlig dag och lästiden i minuter per dag

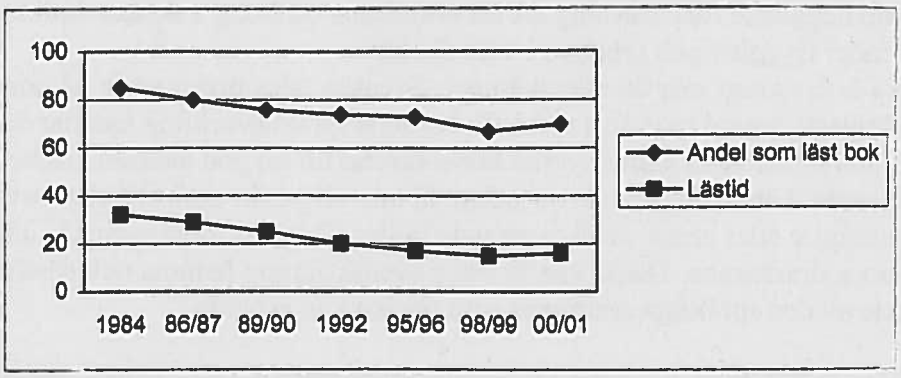

Källa: Barnbarometern 2000/2001.

År 1984 fick 85 % av barnen lyssna till högläsning eller läsa själva; 2000/01 hade denna andel sjunkit till 70 %. Lästiden per dag sjönk under samma period från 32 till 16 minuter.

Utredningen "Mål i mun" ger intressanta exempel på vad som går att göra aktivt, inom ramen för god svensk folkbildningstradition. Markaryds kommun har till exempel skapat "en röd tråd från födelsen till år 9 i skolan" för böcker och läsning, med start i en gåvobok redan på barnavårdscentralen. LO:s projekt "Läs för mig, pappa!" har nått goda resultat genom att engagera föräldrar och öka förståelsen för att ge barn läsvana tidigt. Läsrörelsen har bland många projekt delat ut 1,2 miljoner barn- och ungdomsböcker via McDonalds-restauranger i hela landet. Man menar att språket är en av förutsättningarna för demokratin och vill lyfta fram "den läsning som ger sammanhang och fyller människors inre med bilder, associationer och lust."

Det är viktigt att också bibliotek, förskola och andra bevarar sitt självförtroende och inte börjar tro att läsningen har blivit mindre viktig i datorsamhället. Även för att kunna utnyttja nya verktyg för kommunikation måste barn först skaffa sig ett språk och en textvana.

Skolan har en viktig roll för att främja läsvanor hos nya generationer. Vi vill här uppmärksamma tre förhållanden:

a) Skolan måste tidigt ta itu med brister i läsförmåga och inte vänta tills åtta, nio eller ännu fler år passerat. Det som är grundskolans uppgift ska inte behöva lösas av gymnasiet. Det måste råda sådan ordning och arbetsro i skolan och finnas en sådan uppföljning av var eleverna befinner sig att brister uppmärksammas tidigt och åtgärdas tidigt. Skolverkets nationella utvärderingar av läsförmågan hos elever i årskurs 2, vårterminen, visar att nära var sjätte elev inte ens är på väg mot flytande läsning. Att då låta dem hanka vidare utan att ta itu med problemet där och då är att falla för en "snällism" som skadar. Ingen ska kunna lämna lågstadiet utan att ha fått all hjälp att erövra god läsförmåga.

Vi vill också livligt understryka vad utredningen "Mål i mun", ledd av den socialdemokratiske riksdagsmannen Åke Gustavsson, skriver om vikten av arbetsro i skolan. Den erinrar om att Sverige, tillsammans med Norge och Danmark, intog bottenplatsen när det gäller ordning i skolorna, i den senaste internationella undersökningen (PISA 2000). De grupper som enligt elevernas egen bedömning har dålig ordning på lektionerna visar sig också prestera sämre än andra grupper. Kommittén för svenska språket drar följande slutsats:

"En grundläggande förutsättning för att svenskans ställning i skolan skall kunna förbättras är att det råder trygghet och arbetsro i våra skolor.
Svenska är betydligt mer än svenskämnet. Svenska talas under varje lektion oavsett ämne. Den viktigaste åtgärd man kan vidta för barnens språkutveckling handlar därför om lugn och ro. För att barnen skall kunna lyssna koncentrerat till en god svenska måste det kunna vara tyst i klassen. Lärare liksom elever måste få tala till punkt utan att störas av t.ex. mobiltelefoner eller annat ovidkommande buller. Detta är fundamentalt, inte minst när det gäller invandrarbarnen. Dessa kan få ringa svenskträning hemma och därför vara mer beroende av den språkliga stimulans som skolan kan erbjuda."

Utredningen fastslår också att det är viktigt att behålla duktiga lärare i skolan och upprätthålla deras arbetsglädje. Bristen på ordning, som hindrar meningsfullt arbete, är den kanske främsta anledningen till flykten från läraryrket.

Det är fundamentalt att riksdag, regering och kommuner tar itu med de problem som utredningen pekar på. Skolan måste få stöd i sanktionssystem för att hävda ordning och arbetsro och inte som nu riskera att skolledare prickas av Skolverket om de hävdar ordning.

b) Läroboken bör återfå en starkare ställning. Anslagen för läroböcker har fallit under en följd av år och är nu lägre per elev i grundskolan än en årsprenumeration av Kalle Anka. Läroboken är inte passé. Den ger struktur åt inlärningen. Den visar eleven, genom kapitelindelning och nyfiken bläddring, vad som väntar. Den hjälper föräldrar att följa var deras barn befinner sig och att förhöra läxor - ett stöd från hemmet som har starkt samband med goda studieresultat. En egen lärobok i skolans huvudämnen gör att eleven kan arbeta aktivt med texten, stryka under väsentliga passager, skriva nyckelord i kanten. Ett sådant aktivt arbete med en text är nödvändigt för effektiv inlärning.

Skolor som på senare tid gjort extra försök med läsning i klassen har åstadkommit höjda studieresultat. Det är en illusion att tro att ett planlöst sökande på nätet, med stöld av lämpligt material för en uppgift, kan ersätta den inlärning som bygger på aktivt arbete med texter i en lärobok.

Anslagen till läroböcker behöver ökas och lärobokens ställning måste åter stärkas i skolan.

c) Skolan bör systematiskt ha dagstidningen med i skolarbetet. Så sker på många håll. Men skolan behöver aktivt uppmärksammas på att arbete med den tryckta tidningen inte kan ersättas av att eleverna söker upp tidningen på nätet, även om det också är värdefullt.

Tidningen i skolan rymmer olika funktioner. Den roll för tidningen som brukar nämnas, ofta som den enda, är att lärare kan finna material i tidningen som lämpar sig väl för undervisningen och som gör denna mer aktuell och levande. Kartor är uppdaterade och inte gamla. Tidningar har artiklar om samtidiga händelseförlopp och innehåller förklarande nyhetsgrafik om t ex miljöförändringar, FN-konferenser, Europas utvidgning etc. I varje ämne, även matematik och naturvetenskap, kan läraren finna material för undervisningen. Träning i analys och argumentation utifrån tidningstexter kan öka elevernas motivation genom att frågorna är aktuella också utanför skolan.

Men tidningen är viktig i skolan också av minst två andra skäl:

Det ena är att eleverna bör få vänja sig vid den typ av språk, analyser och diskussion som hör vuxenlivet till. Studier har uppmärksammat en tendens till förbarnsligande även på högstadiet och gymnasiet. Uppsatsämnen är inte lika analytiskt inriktade som förr. Språket rymmer färre abstrakta tankekategorier och är mer torftigt. Detta är förmodligen ett av många uttryck för en missledning i den svenska skolan, nämligen tanken att läraren ska sänka sig till eleverna i stället för att skolan ska lyfta eleverna till horisonter och kompetenser de saknar. Utredningen "Mål i mun" betonar detta: "Ser man till skriftspråket är det centralt att uppmärksamma vilka typer av texter skolan låter eleverna arbeta med. De skrivuppgifter eleverna genomför måste ge en allsidig träning också av de mer krävande delarna av språkförmågan. I detta sammanhang är det också viktigt att uppmärksamma hur de texter som uppträder i skolan förhåller sig till de texter som finns i samhället utanför."

Bristen har särskilt uppmärksammats i en avhandling om gymnasisters skrivande av Catharina Nyström vid Nordiska språk i Uppsala, 2000. Nyström visar att inslaget av resonerande och argumenterande texter numera är ringa i gymnasisters skrivande. "Det är beklagligt att faktaredovisningen som genre så dåligt utnyttjar de möjligheter som finns till resonemang, argumentation och en mer genomarbetad strukturering av texterna." Mot bakgrund av Nyströms resultat skriver kommittén för svenska språket att det är "angeläget att dels förstärka träningen i resonerande och argumenterande skrivande, dels ge en mer systematisk träning av olika genrer, kanske speciellt sådana som har förankring utanför skolan."

För att utveckla den här förmågan är det viktigt att eleverna får läsa, analysera och själva skriva utifrån även krävande tidningstexter _ som debattartiklar, ledare, utlandsanalyser och kulturartiklar.

Det andra skälet är att vanan vid tidningsläsning är grunden för delaktighet i gemensamma angelägenheter, över alla klassgränser. Om riksdag och regering delar uppfattningen att dagstidningsvanan fyller denna viktiga roll för det fulla medborgarskapet, borde det också vara naturligt att grundskolan _ som är en medborgerlig bottenskola _ undervisar i tidningsläsning, inte endast använder tidningen som arbetsmaterial.

I god tid innan eleverna lämnar grundskolan bör de ha fått undervisning i hur en dagstidning är upplagd, vilka olika genrer den rymmer – av "news" och av "views" - och hur man som läsare kan sortera materialet. Vidare hur man ser vad som är en tidnings linje, hur artiklar är upplagda med rubriker, ingresser, faktarutor, struktur, bilder, nyhetsgrafik och proportioner för att presentera ett ämne. Mediekunskap om hur en redaktion arbetar, vilka förutsättningar tryckfrihetsförordningen ger och vilka etiska regler som gäller för pressen borde också ingå i skolans undervisning. Budskapet att det ingår i det svenska medborgarskapet att hålla sig informerad om gemensamma angelägenheter och att följa samhällsdebatten borde inte vara främmande för en skola vars uppgift det är att ge grund för det goda medborgarskapet.

Läroplanen för grundskolan bör tillföras att undervisning ska ske *i tidningsläsning*, inte bara med tidningen som material.

Också på lärarhögskolorna måste en aktiv undervisning finnas om tidningar, deras roll, arbete, innehåll och användning i skolan. Så är inte fallet i dag. Detta borde vara lätt att ändra.

Redan att tidningar finns för aktiv läsning i skolan höjer påtagligt föreställningen hos ungdomar att de ska ha tidning som vuxna.

Att främja den dagliga vanan av tidningsläsning är bland det viktigaste som går att göra för att svenskarna _ både de gamla och de nya _ ska förbli ett läsande och tänkande folk.

NEWSPAPER CONSUMPTION, 2000

Copies per 1000 inhabitants, adults, 4-7 days/week

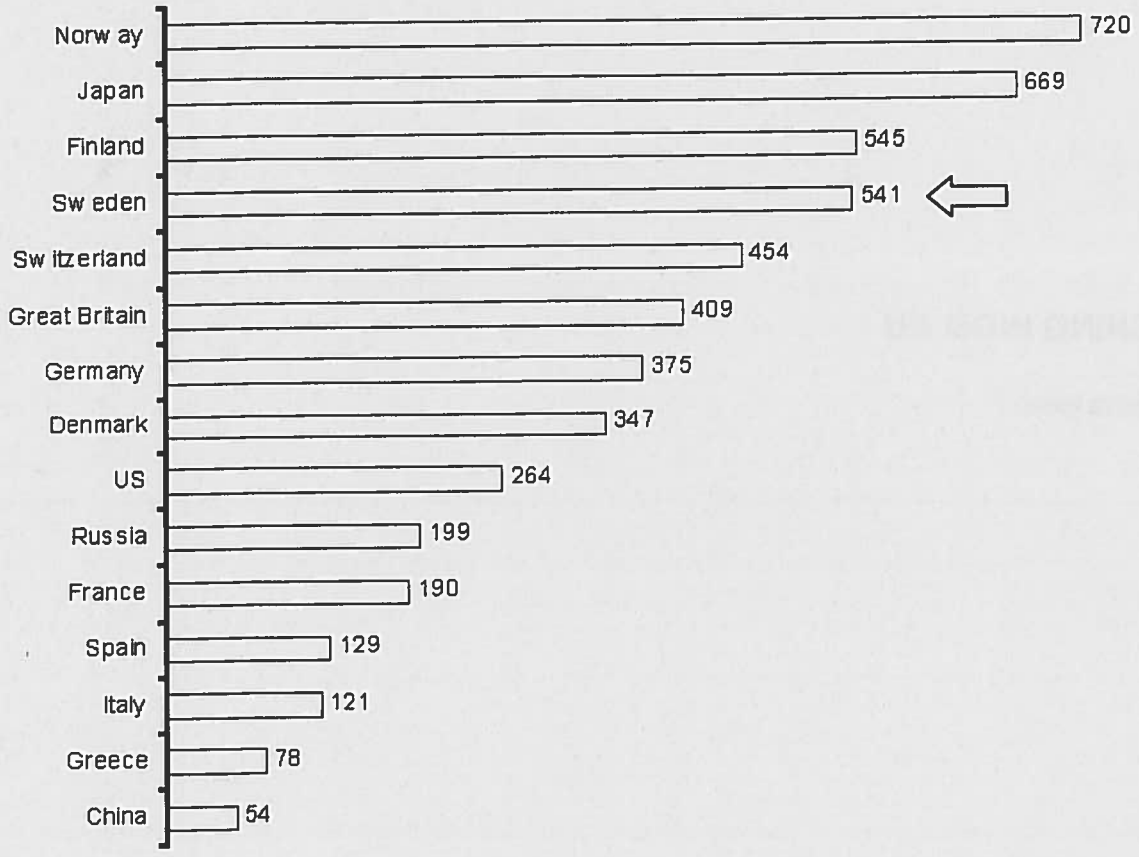

Source: WAN 2001

LÄSNING INOM EU

Exklusive Italien

Läsning av böcker under de senaste 12 månaderna – ej för studier eller arbete

Andel i procent av den vuxna befolkningen (15 år och över)

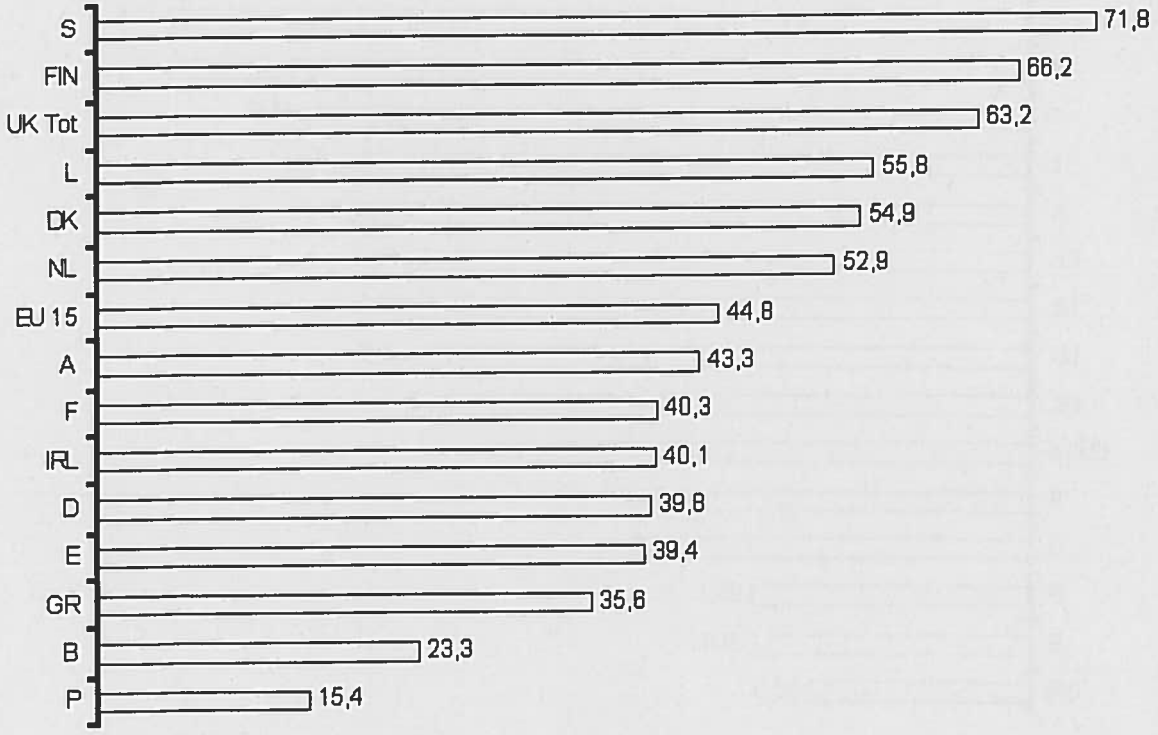

Källa: Eurobarometer Survey on Europeans' Participation in Cultural Activities, 2001

Läsning av dagstidningar – 5 till 7 dagar i veckan

Andel i procent av den vuxna befolkningen (15 år och över)

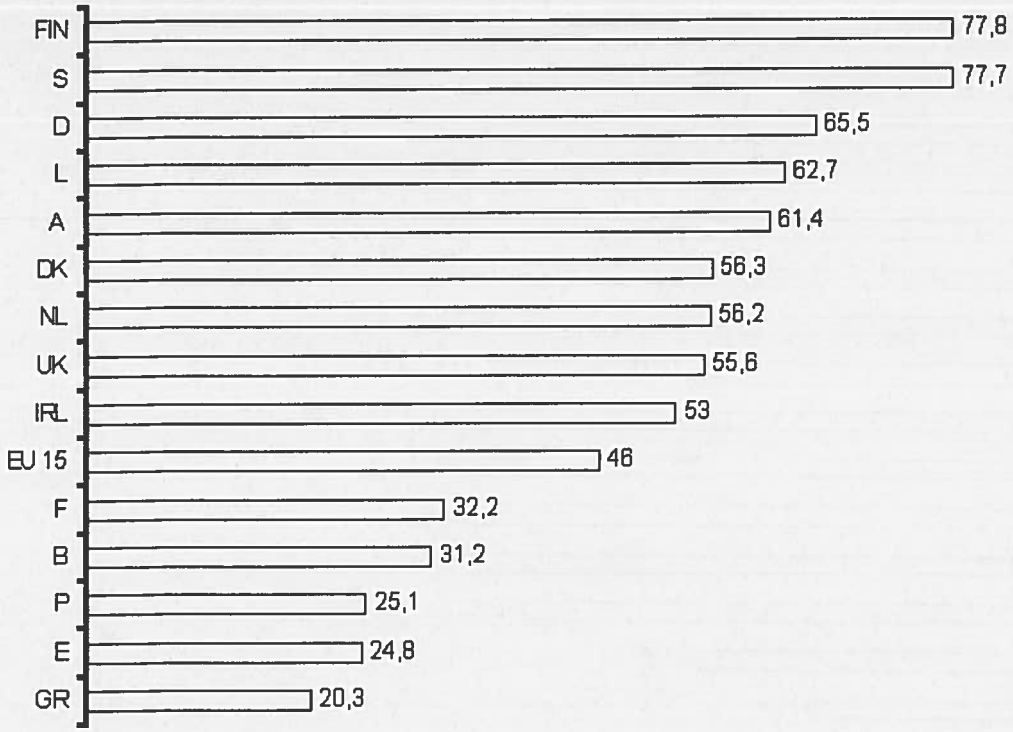

Källa: Eurobarometer Survey on Europeans' Participation in Cultural Activities, 2001

Ej besökt bibliotek under de senaste 12 månaderna

Andel i procent av den vuxna befolkningen (15 år och över)

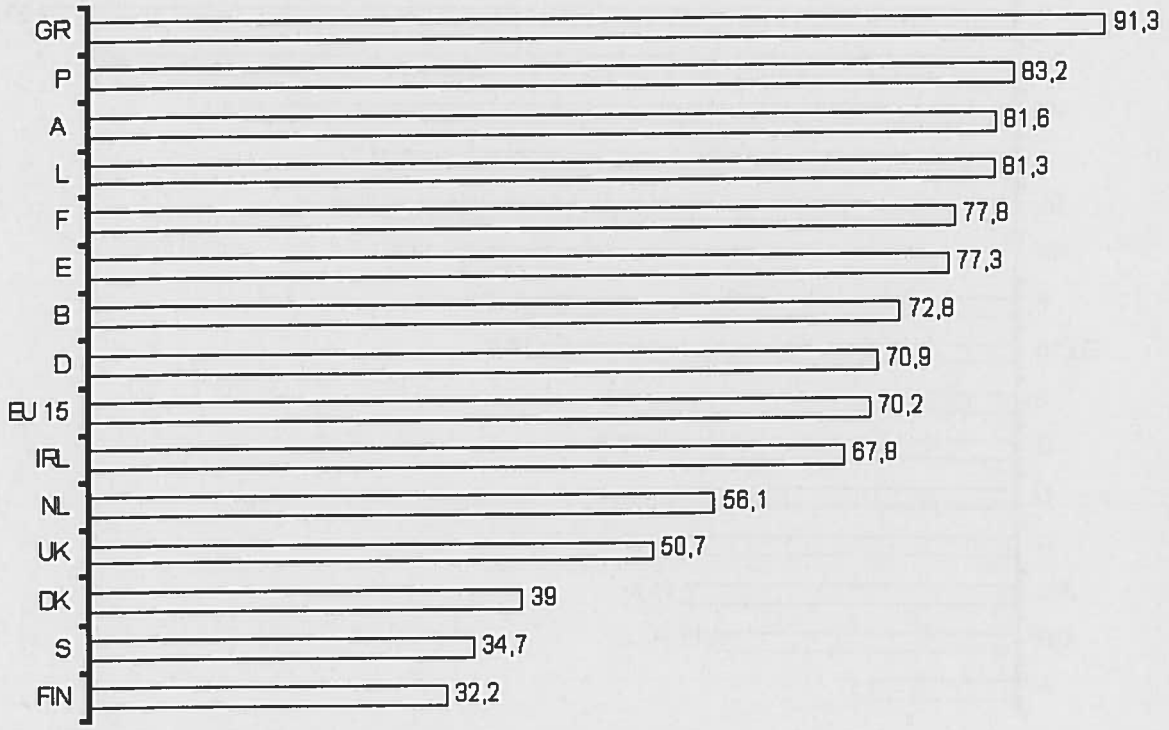

Källa: Eurobarometer Survey on Europeans' Participation in Cultural Activities, 2001

Antal böcker i hemmet – 200 och fler

Andel i procent av den vuxna befolkningen (15 år och över)

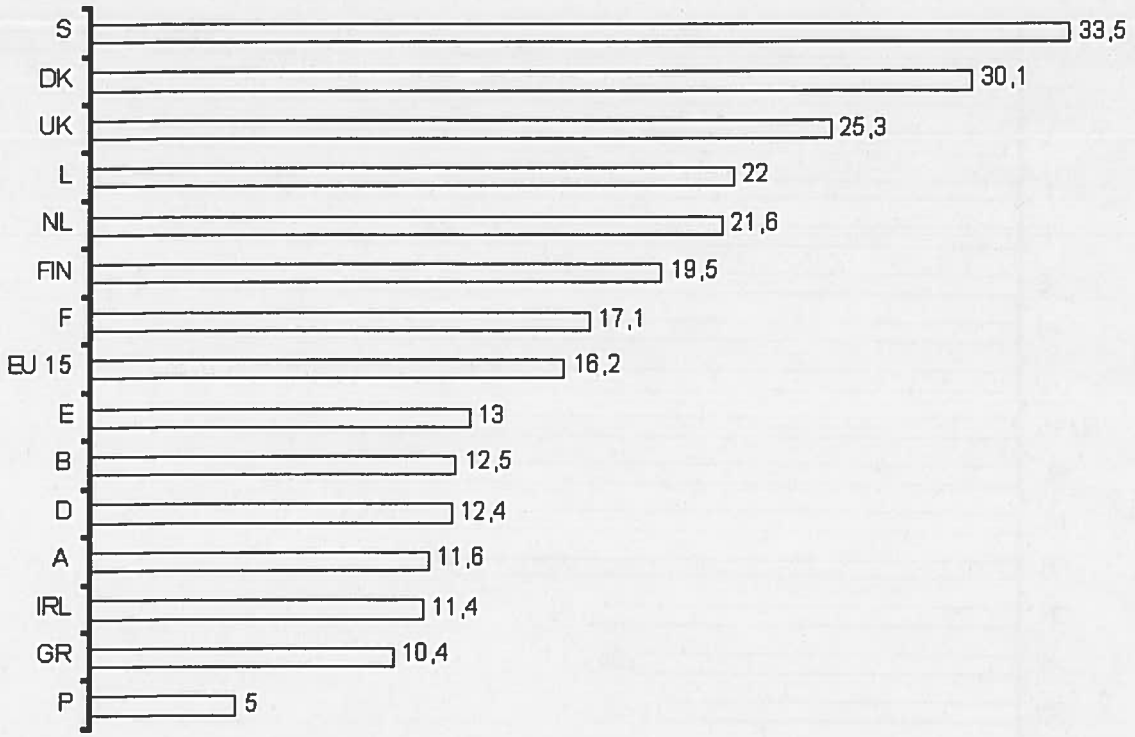

Källa: Eurobarometer Survey on Europeans' Participation in Cultural Activities, 2001

Läsaren och dagstidningen

– vad svenska dagstidningar kan göra för att främja läsandet i Sverige.

Av Göran Lundberg, Ingress Media AB, augusti 2002

Summering och slutsatser:
Så kan svenska dagstidningar främja såväl läsning som marknadspositioner
– tio råd till tidningar:

1. Lär om, förstå och acceptera dagstidningsläsarens allmänna förutsättningar och låt den kunskapen starkt påverka planering, reformer och dagliga beslut i det redaktionella arbetet.

2. Öka antalet ord i rubrikerna.

3. Öka antalet optiska signaler som erbjuder läsaren vägar in i en text.

4. Öka läsarens möjligheter att tillgodogöra sig enskilda texter genom att systematiskt förklara sammanhang och ord separat.

5. Sänk textmedellängden.

6. Öka spaltbredden. Minska antalet avstavningar.

7. Öka kontakten mellan redaktionen och de betydande läsargrupper, vars intressen och meningar i dag inte påverkar utformningen av tidningen.

8. Skapa i redaktionerna tydliga och gemensamma mål för vad tidningen ska innehålla. Basera målen på tillgänglig kunskap om läsarnas behov, önskemål och förutsättningar. Pröva kritiskt redaktionens egna kvalitetsnormer.

9. Mät utfallet mot målen regelbundet. Använd mätresultaten i kontinuerliga utvecklingsarbeten.

10. Fokusera tidningens roll i hemmen och i skolorna. Arbeta för att tidningen ska göra påtaglig nytta just där, i syfte att tidigt grundlägga unga människors tidningsvanor.

A. Läsaren

Vilka är läsarens förutsättningar i mötet med tryckt tidningstext?

All kommunikation sker på mottagarens villkor. Det betyder att läsaren själv, mottagaren, alltid och ensam avgör om en text ska bli läst eller ej. Ett resonemang om dagstidningars möjligheter att främja läsning som informationshämtande och upplysande handling, kräver därför en inledning som belyser dels villkoren för svenskarnas dagstidningskonsumtion år 2002, dels förutsättningarna för textläsning i allmänhet.

Lästid och möjlig läsvolym

Medellästiden för svenska dagstidningar har mätts under en lång följd av år. Den ligger stabilt vid cirka 30 minuter, något kortare för kvällspress. I huvudsak blir tidningen läst vid ett och samma tillfälle.

Medellästiden dras emellertid upp av de äldre läsarna. För den grupp läsare som av flera skäl är intressantast att betrakta i det här sammanhanget, unga vuxna i åldrarna 18–35 år, är den avsatta lästiden snarare 20 minuter. Dessa människor är i färd med att etablera vanor och beteenden som kan leda till livslångt tidningsläsande – eller till ett liv utan tidningen som självklar informationskälla. Äldre människor har redan genomgått den processen och omprövar sällan utfallet av den.

Den genomsnittliga läshastigheten för vuxna svenskar är cirka 200 ord per minut. Läshastigheten varierar dock med graden av läskompetens (begreppet förklaras närmare nedan).

200 ord gånger 20 minuter innebär att de yngre genomsnittsläsarna teoretisk skulle hinna läsa 4000 ord i varje dags tidning. Med normal satsbredd och textstorlek innebär det 9,3 medelkorta texter à 30 cm (100 ord = 7 cm brödtext).

Läsarens förbrukar emellertid också tid för bläddring, sidscanning, läsbeslut, bildavläsning, omläsning av svårtolkad text, annonsavläsning och tillfredställande av instrumentella behov, till exempel tv-information – samt via olika störningar i trafiken genom tidningen: frukostbestyr, samtal, tankar på den kommande dagen med mera.

Inga undersökningar har gjorts rörande hur mycket nettotid som återstår för läsning av redaktionell brödtext. De individuella variationerna är naturligtvis stora, men en uppskattning att de 9,3 texter som genomsnittsläsaren i teorin skulle hinna med, utan vidare kan minskas till 4–5 medelkorta texter, är troligen rimlig.

Slutligen måste dagstidningens, främst morgontidningens, rituella funktioner belysas redan i det här sammanhanget: Att tidningen verkligen kommer i postlådan när den ska, är den egenskap som år efter år prioriteras av tidningsläsare enligt samstämmiga undersökningar. Djupintervjuer med nordiska morgontidningsläsare har också visat att tidningens funktion i den ritual som leder till att man känner ett mått av kontroll över den nya dagen, är betydande. Tidningens egenskaper som verktyg i den processen är sannolikt idealiska: tidningen är själv enkel att kontrollera genom att den har en början och ett slut som läsaren själv bestämmer över. Troligen tilltar den rituella funktions betydelse med läsarens ålder, men icke desto mindre får det anses som klarlagt att tidningens blotta närvaro är nog för en betydande andel läsare; vad som står i den är mindre viktigt och någon läsning i egentlig mening sker inte ens alltid.

Man ska alltså ha i åtanke, att fler faktorer än läsning bidrar till summan av läsarens upplevda värden, samt att trafiken genom tidningen i sig kan fungera värdehöjande. Dels kan läsaren fånga upp brottstycken av information via texter som hon inte haft för avsikt att läsa och inte heller kan sägas ha läst, utan bara scannat av och flyktigt betraktat. Dels spelar så kallade symbolvärden en betydande roll: en läsare kan regelbundet hoppa över sidan med börsnoteringar, men ändå känna en tillfredställelse över att hennes tidning faktiskt erbjuder den informationen. En utvecklad förmåga hos tidningen att väga sina innehållsutspel
– och framför allt att presentera de enskilda artiklarna på ett sätt som aktiverar läsarens nyfikenhet via kopplingar till hennes egna referenser och erfarenheter
– kan alltså ytterligare berika läsaren bortom upplevelser via läsning i egentlig mening.

Sammanfattning: Lästid och möjlig läsvolym
Ytterst lite av tidningens innehåll blir verkligen läst av den enskilde genomsnittsläsaren, i synnerhet av läsare i de åldrar där tidningsvana etableras. Detta faktum är av betydelse bland annat för att förstå, hur uppfattningen av tidningen som fenomen skiljer sig mellan avsändare och mottagare (tidning och läsare), samt då man beaktar vikten av att läsarens upplevelser under trafiken genom tidningen – och genom den läsning som trots allt sker – verkligen ger henne bestående värden.

Läskompetent eller bara läskunnig?

Läskunnighet och läskompetens är inte samma sak. Med läskompetens avses läsarens förmåga att förstå innehållet i en text och dra slutsatser av det lästa. Ett enkelt sätt att fastslå var gränsen går, är att be läsaren återberätta en text. Kan hon inte det, var hon inte kompetent att läsa just den texten.

Läskompetens i ett givet lästillfälle uppstår genom en kombination av läsarens förförståelse och artikelförfattarens sätt att skriva och presentera sin text. Med förförståelse menas dels läsarens ordkunskaper, dels hennes kunskaper om de sammanhang som texten behandlar.

Viktigt att förstå är, att en läsare alltid avbryter läsningen om hon inte uppnår läskompetens, eftersom hennes hjärna då signalerar att sysslan är meningslös.

Läskompetens är dock relativ: en läsare kan vara kompetent att läsa komplicerade redogörelser med ett komplicerat språk i ett ämne som ligger henne varmt om hjärtat, men ej kompetent att läsa en allmänt sett enkel text i ett annat ämne. Tid, motivation och vilja är också faktorer som kan hjälpa en läsare att tillfälligt höja sin läskompetens avsevärt.

En tidningstext skall idealiskt vara skriven så, att i alla fall en majoritet av tidningens läsare är kompetenta att läsa den. Så är emellertid inte alltid fallet. Den vanligaste orsaken till att stora grupper läsare redan från början är utestängda från en publicerad text, är gapet mellan läsarens och skribentens förförståelse. Skribenten har, för att själv kunna förstå ämnet, tvingats närma sig sin källas förförståelsenivå. Den är som regel högre än såväl skribentens som genomsnittsläsarens. När skribenten sedan återberättar, tenderar han att utgå från denna högre förförståelsenivå i texten. Därigenom har skribenten, låt vara oavsiktligt, redan från början begränsat antalet läsare som är kompetenta att läsa texten. Det omvända förekommer också: skribenten har själv en för låg förförståelsenivå för att kunna ställa relevanta frågor, göra en effektiv disposition av materialet och återberätta det på ett för mottagaren begripligt sätt.

Som tidigare nämnts, kan en läsare tillfälligt höja sin egen läskompetens om hon känner sig motiverad att göra det. Motsatsen gäller dock också: vid tidsbrist – en viktig faktor vid all dagstidningsläsning – väljer hon ofta avsiktligt bort det som verkar komplicerat, svårt och krångligt.

Tidningen kan emellertid göra ytterligare läsargrupper kompetenta och motiverade att överväga att läsa fler texter genom att utjämna skillnaderna i förförståelse med till exempel ord- och sammanhangsförklaringar eller med referat av tidigare skeenden i det återberättade sammanhanget. Artikeln kommer då att framstå som mindre komplicerad, svår och krånglig.

Sådana insatser, när de förekommer programmatiskt i redaktionernas arbete på ett sätt som verkligen tar hänsyn läskompetensfaktorn, torde avsevärt kunna höja tidningens funktion som kunskapsförmedlare i breda lager av läsargrupper.

Sammanfattning: Läskompetent eller bara läskunnig?
Den enskilde läsarens läskompetens är avgörande för att läsning över huvud taget ska komma till stånd. Läskompetens uppstår genom en kombination av läsarens förförståelse och tidningens sätt att presentera sitt material. Tidningen kan med enkla medel göra fler läsare läskompetenta inför varje text. Sådan omsorg torde avsevärt kunna höja tidningens funktion som kunskapsförmedlare i breda lager av läsargrupper.

Vad är en läsprocess?

Med läsprocess avses ett tillstånd när mekanisk avkodning av text har lett till en högre aktivitet i hjärnan, där läsaren ställer det lästa mot sina egna erfarenheter, minnesbilder, känslor och uppfattningar. En utvecklad läsprocess leder till läsning som är meningsfull för läsaren.

För att en läsprocess ska komma till stånd, måste läsaren dels vara läskompetent inför den aktuella texten (se ovan), dels finna texten tillräckligt intressant. Läsarens beslutsunderlag inför frågan läsa eller inte läsa, är de impulser som hon får via de första intrycken av artikeln.

Värdet och kraften i ett antal signaler från tidningen är härvid avgörande:

– **Rubriken.** Den måste matcha läsarens egen referensuppsättning med ord som är begripliga, konkreta och igenkännbara. Ju fler ord som läsaren känner igen och kan koppla till synonymer ur den egna erfarenheten, desto större är chansen att hon når fram till en läsprocess. Olyckligtvis motverkar gällande mode i rubrikmakande denna strävan; rubriker blir på grund av sina grafiska begränsningar generellt alltför fåordiga.

– **Övrig större text.** Tilläggsinformation satta med bokstäver som är tillräckligt stora för att kunna ge läsaren betydelsebärande signaler via en flyktig betraktelse, fyller i princip samma funktion som rubriken. Dårrader, underrader och intron är exempel på sådan större text.

– **Bilder och bildtexter.** Fotografiska bilder, särskilt sådana vars innehåll läsaren lätt kan tolka och känna igen, har mycket stor attraktionskraft oavsett artikelämne. Bildtexten blir i regel läst. Där har tidningen ytterligare möjligheter att utveckla den kontakt med läsarens inre värld som kan leda henne att inleda en läsprocess.

– **Övriga ingångpunkter.** Korta kompletteringstexter som inbjuder alternativa, enkla entrér förefaller oftast bli prövade för eventuell vidare läsning. De ger sålunda tidningen ännu en möjlighet att förse läsaren med impulser att även läsa brödtexten.

– **Textens första meningar.** Läsprocessen förefaller lyda under villkor som liknar tröghetslagens och behöver fler impulser för att inledas än för att vidmakthållas. Det innebär att mycket stora krav på begriplighet, logik och sammanhang ställs på textens inledning. Läsaren måste sålunda oavvisligen vara läskompetent under textens startskede. När läsprocessen väl är inledd, tycks läsarens toleransnivå för – och benägenhet att själv angripa – svårigheter i texten öka något. (Observera att detta fenomen endast handlar om läsarens förmåga att läsa vidare i texten. Hennes bestående vilja att faktiskt göra det är förvisso en funktion av ytterligare faktorer, till exempel textens dramaturgiska kvaliteter.)

Studier med ögonrörelsekameror har visat att den enskilda sidans konstruktion också har en överordnad betydelse för hur läsaren kommer att trafikera sidan – och sedermera eventuellt inleda en läsprocess. Sidobjektens (bilder, rubriker och texter) placering i förhållande till varandra kan sålunda användas för att styra läsarens uppmärksamhet till en viss plats på sidan.

Sammanfattning: Vad är en läsprocess?
En utvecklad läsprocess är en förutsättning för läsning som är meningsfull för läsaren. Läsprocess kan uppstå när läsaren är såväl läskompetent som motiverad att läsa texten. Läsprocessen måste väckas tydligt, men kan sedan fortgå med färre impulser. Tidningen måste utnyttja artikelns olika ingångspunkter för signaler som matchar läsarens egen referensuppsättning och därigenom inspirerar henne att börja läsa.

Vilka tekniska störningar kan drabba läsprocessen?

Utformningen av den tryckta texten spelar en betydande roll för möjlig läshastighet och för läsarens benägenhet att vidmakthålla sin läsprocess – och är därför också viktig för läsarens utbyte av den investerade lästiden.

Tolkning av text sker genom att läsaren jämför bilden av det tryckta ordet med en i hjärnan lagrad referensbild av samma ord. Den lagrade ordbilden antas se ut som ordbilderna gjorde i de sammanhang där läsaren en gång lärde sig läsa: i regel i skolböckerna. Det betyder gemen text, oftast satt med bokstäver med seriffer. Följaktligen går ordbilder skapade av sådan text snabbast att avkoda. Versaler, kursiver, scripter och över huvud taget avvikande och annorlunda bokstavsformer sänker alltså läshastigheten och minskar läsarens möjligheter att vidmakthålla läsprocessen.

Läsningen, eller snarare registrerandet av ordbilderna, sker med snabba, punktvis stoppade ögonrörelser, saccader. En van läsare kan med ett fåtal sådana stopp scanna av, registrera och tolka en hel textrad.

Ovanliga, komplext sammansatta eller helt okända ord bryter emellertid det saccadiska läsandet. Läsaren måste stanna, gå tillbaka, kanske dela ordet eller rent av tolka av det bokstav för bokstav. För läsaren ovanliga och komplext sammansatta ord sänker alltså läshastigheten och minskar läsarens möjligheter att vidmakthålla läsprocessen.

De enskilda ordbildernas utformning och placering i relation till varandra har betydelse för läsaren. Ju bättre orden är sammanhållna till en tydligt avgränsad bild, avgränsad såväl mot nästa ord som mot nästa rad, desto mer störningsfritt kan läsprocessen fortgå. Optimal tillriktning (avstånd mellan enskilda bokstäver) och radavstånd varierar för varje typsnitt, men generellt kan sägas att standardinställningarna i ombrytningsprogram som QuarkXPress och InDesign sällan ger optimal tillriktning. Justeringar kan dock alltid göras manuellt. Felaktigt tillriktade ordbilder samt för små eller för stora radavstånd sänker alltså läshastigheten och minskar läsarens möjligheter att vidmakthålla läsprocessen.

Även antalet ord per rad påverkar läshastighet och läskoncentration. Varje radbrott innebär ett störningsmoment i läsningen, i synnerhet om raden bryts med en avstavning. Det avstavade ordet kan då inte registreras på vanligt sätt: läsaren måste kombinera informationen från de båda raderna. Om läsprocessen redan är störd av andra orsaker, kan ett radbyte vara nog för att helt avbryta den.

Den normala spaltbredden i svensk dagspress är inte gynnsam. Raderna blir för korta, tecknen – i snitt 27–33 – är för få, den sammanlagda informationen per rad för liten och radbytena för många. Den ringa spaltbredden tvingar också fram avstavningar, vilka i stort skulle kunna undvikas vid längre rader med 45–55 tecken per rad. Från tid till annan har formgivningsmodet också påkallat ännu smalare spalter, till exempel via infällning av olika bildobjekt i textspalterna. Detta försvårar läsningen ytterligare. Smala rader med få tecken, många radbyten och avstavade ord sänker alltså läshastigheten och minskar läsarens möjligheter att vidmakthålla läsprocessen.

Textens längd och det allmänna intrycket av föreliggande läsuppgift är slutligen faktorer som påverkar läsarens beslut. Även om läsaren snabbt förstår vad artikeln handlar om och finner ämnet relevant och attraherande, tycks hon också göra en momentan överslagsberäkning av läsuppgiften innan hon fattar ett eventuellt läsbeslut. Textens längd – eller snarare textens upplevda längd – är därvid lag en betydande faktor.

Antal möjliga delmål i en textmassa antas ha betydelse: ju fler delmål, desto större tycks läsarens benägenhet vara att börja läsa. Delmål kan vara:

– **Ingångspunkter.** Bildelement och korta kompletteringstexter som inbjuder alternativa, enkla entrér förefaller oftast bli prövade för eventuell vidare läsning.

– **Spaltlängd.** En text utlagd över fler, kortare spalter förefaller vara en mer överkomlig läsuppgift än samma text utlagd över färre, längre spalter, då varje spaltslut troligen uppfattas som ett rimligt delmål i läsningen.

– **Allmän överskådlighet.** Läsaren behöver kunna bilda sig en uppfattning om var artikeln börjar och var den slutar. Geometrisk harmoni underlättar detta arbete.

Sammanfattning: Vilka tekniska störningar kan drabba läsprocessen?
Långa texter får färre läsare än korta texter – i princip oavsett ämne. Artiklar med få ingångpunkter blir mindre lästa än artiklar med flera ingångspunkter. Radlängden i normal

tidningsspalt är för kort, vilket via mängden radbyten och avstavningar sänker läshastigheten och minskar läsarens möjligheter att vidmakthålla läsprocessen.

Källor: Som-institutet, Dagspresskollegiet, JMG, Dagbladsprojektet, Poynter Institute, Linköpings universitet.

B. Tidningen

Kan tidningarna påverka läsarens vanor, investerad lästid och utbyte av läsningen?

Ovan förda resonemang om tidningsläsarens förutsättningar och beteenden, inbjuder till reflektioner kring bland andra följande frågor:

Kan lästiden ökas?

Kan läsarens utbyte av tidningsläsning utvecklas?

Kan vi öka engagemanget och intresset för läsning av dagstidningar hos de unga människor som ännu inte etablerat bestående vanor i förhållande till tidningen?

Kan lästiden ökas?

Det kan tyckas att den tidning som i högre grad träffar rätt i urval och presentation av artiklar, också skulle vinna utökad tid hos sina läsare. Emellertid synes så inte vara fallet. Mer omfångsrika dagstidningar läses inte längre än mindre omfångsrika tidningar, trots att de förra rimligen innehåller ett större antal artiklar som tilltalar den enskilde läsaren.

Inte heller tycks den allmänna volym- och utspelstillväxt som svensk dagspress genomgick fram till slutet av 1990-talet ha resulterat i vunnen lästid. I själva verket har medellästiden snarast sjunkit något sedan 1970-talet.

Den tilldelade tiden tycks alltså vara stabil oberoende av dagstidningens volym och innehåll och förklaringen står sannolikt att söka i dagstidningens plats i läsarens vardag. Dagstidningsläsning är en tidsbunden aktivitet, omgärdad av andra, för läsaren lika viktiga aktiviteter. Det finns helt enkelt inte mer tid att tillgå. Speciellt morgontidningen har, som tidigare nämnts, därtill inte sällan en rent rituell funktion, där det kan diskuteras om informationsinhämtning via tidningen ens är en huvudsak för läsaren – och om tidningens innehåll i så fall spelar någon större roll för henne.

Sammanfattning: Kan lästiden ökas?

Den svenska dagspressen har i modern tid inte lyckats öka lästiden.

Kan läsarens utbyte av tidningsläsning utvecklas?

Den utmätta lästiden kan däremot ge läsaren ett större eller mindre utbyte.

Av ovan förda resonemang om läsarens förutsättningar, funktioner och behov i samband med textläsning, framgår att tidningen både kan förenkla och försvåra läsarens försök att hämta information och kunskap via läsningen.

Till detta måste dock fogas ytterligare en viktig faktor: tidningens innehåll. Urval, språk och berättarteknik är förvisso oundgängliga länkar i en stark kedja mellan sändare och mottagare.

Ett av de största forskningsprojekt som sökt utreda vilka behov som den nordiska dagstidningen fyller hos sina läsare, är det danska Dagbladsprojektet (1995–2000). Forskarna slog fast att tidningsläsning baseras på lustkänslor snarare än pliktkänslor och att följande behov ska tillfredställas av dagstidningen:

– Få tiden att gå, gärna lustfyllt.

– Samla tankarna.

– Hålla familjen på avstånd.
– Få något att tala om.
– Uppleva sig som en del av en social gemenskap.
– Få sin syn på världen bekräftad.
– Orientera sig om saker som man tycker är värda att vet mer om.

I det här sammanhanget finns inte plats för ett mer djupgående referat. Men eftersom all kommunikation sker på mottagarens villkor, torde det vara ställt utom tvivel att den tidning som anpassar sig till sina mottagares villkor, förutsättningar och behov kan räkna med att ge läsaren ett rikare utbyte av tidningsläsningen än den tidning som inte gör dessa ansträngningar.

En rad förhållanden och traditioner inom svensk dagspress gör det dock svårt för en tidning att initiera den utveckling som skulle kunna leda till förändringar i enlighet med läsarnas önskemål. Några exempel:

– Självständighet är ett självändamål i en dagstidningsredaktions arbete. En sidoeffekt av redaktionens frihet blir dock dess relativa isolering. Därtill styrs det redaktionella arbetet i hög grad av individuella mål snarare än av gemensamma mål förankrade i dialoger mellan mottagare och avsändare. De enskilda journalisternas personliga prioriteringar och intressen spelar därför en avgörande roll för tidningens utformning. Dagspressen i Sverige saknar traditioner att arbeta mot i förväg fastställda mål för hur tidningen ska redigeras. Undantaget är de lösnummersålda kvällstidningarna, där redaktionerna via mätningar av såld upplaga hela tiden kan avläsa vilka artiklar och vilket anslag som läsarna föredrog. Något liknande verktyg står dock inte till buds för morgonpressen.

– Svenska tidningsläsare är ingen högljudd kundgrupp. Tvärt emot vad tidningarna säkert önskar och i många fall tror, betraktas de av betydande läsargrupper närmast som en myndighet; en institution som man inte i onödan tar kontakt med. De läsare som ändå hör av sig till tidningen har därför en rad gemensamma men inte för läsekretsen i stort representativa egenskaper: de är verbala och vana att ta främmande kontakter. Kontakterna drivs därtill i regel av läsarens personliga särintressen, vilka hon önskar att tidningen ska uppmärksamma.

Man bör också ifrågasätta i vilken utsträckning som svenska dagstidningsläsare verkligen har en medveten kravspecifikation att presentera för sin tidning, även om den frågan blev aktuell? Dagstidningskonsumtion är i så hög grad en kombination av ritual, tradition, personlig positionering, symbolvärde och faktisk informationsinhämtning, att läsaren själv i olika undersökningar ofta visar sig ha svårt att i detalj redogöra för motiven bakom beslutet att läsa en dagstidning.

– Köpbeteenden är stabila, köp av morgontidning sker ofta bara en gång per år. Möjligheterna att avläsa morgontidningsläsarnas reaktioner via deras agerande som kunder är därför begränsade.

– Dagstidningsredaktionerna är i regel homogena vad avser medlemmarnas bakgrund, bildningsnivå och intressen. Denna likformighet bidrar till begränsningar i tidningens utbud och till en tröghet i förändringsprocesser. Vad som är viktigt eller mindre viktigt i tidningen blir alltså i väsentlig grad en angelägenhet för ett fåtal, vars synsätt därtill i stort sett överensstämmer redan från början, eller i alla fall med tiden har likformats av de normer som råder i den förhållandevis isolerade arbetsgrupp som en tidningsredaktion utgör.

Sammanfattning: Kan läsarens utbyte av tidningsläsning utvecklas?
Tidningens innehåll och presentationsmodeller påverkar läsarnas utbyte av tidningsläsningen. Besluten om hur tidningen ska förhålla sig till sitt uppdrag fattas emellertid i väsentlig grad av ett fåtal individer med i stor sett samma bakgrund, utbildning och intressesfär. Kontakter mellan läsare och tidning rörande tidningens utformning är därtill traditionellt begränsade till en dialog mellan tidningen och förhållandevis små, verbala och världsvana läsargrupper.

Kan tidningen öka engagemanget och intresset för läsning av dagstidningar hos de unga människor som ännu inte etablerat bestående vanor i förhållande till tidningen?

Intresset för dagstidningen som fenomen och informationskälla har varit obrutet starkt hos svenska ungdomar under en följd av år. Unga människor tror också att de kommer att öka sitt dagstidningsläsande senare i livet.

Emellertid sker prenumerationsdebuten högre upp i åldrarna i dag än vad som var fallet för 30 år sedan. Förklaringen antas ligga i de ungas förändrade levnadsmönster, framför allt i fråga om tidpunkt för familjebildning.

Av detta kan man dra slutsatsen att intresset för dagstidningar väcks tidigt, men mognar till permanenta läsvanor och hållandet av en egen tidning först när läsaren själv kan identifiera sig med de bilder av livet som dagstidningar i huvudsak speglar. Med andra ord: man köper en egen tidning först när man har nått en viss mognad i livet. Det är alltså sannolikt inte bara en ekonomisk fråga, då många yngre hushåll har god ekonomi långt innan de blir tidningsprenumeranter, utan framför allt en fråga om att det siktfält som tidningen speglar måste överensstämma med läsarens eget innan hon börjar etablera permanenta tidningsvanor.

I högsta grad en ekonomisk fråga är däremot vad den enskilda dagstidningen kan göra för att underbygga intresset för tidningen hos sin blivande prenumerantstock? Följande faktorer bör ligga till grund för tidningens beslut:

– Den egna, fasta redaktionen är i regel endast kompetent att överblicka och beskriva en mogen människas siktfält – alltså den vy som redaktionens medlemmar delar med den betalande läsekretsen.

– Särskild ungdomsläsning skriven av ungdomar, torde alltid ge en mer osäker träffbild eftersom ungdomars siktfält är mer föränderliga än den vuxna människans. Därtill kommer att tidningsledningarna i regel saknar kunskaper om ämnena och därför möjligheter att aktivt styra det. Man kan därför anta att utformningen av särskild ungdomsläsning i än högre grad styrs av de engagerade medarbetarnas personliga mål.

– Någon skillnad i unga människor syn på dagstidningar som erbjuder särskild ungdomsläsning kontra dem som saknar det, finns inte belagd i undersökningar. Det kan därför antas att dagstidningarnas allmänna perspektiv i viss utsträckning attraherar även unga människor. Det är dock rimligt att anta, att en del i den attraktionen ligger i de unga människornas i huvudsak omedvetna strävan att lära av – och ta efter – sina vuxna förebilder. Om så är fallet, torde den tidning som gör mest nytta i förebildernas vuxenliv, också lägga grunden för ett tidigt beslut hos de unga att själva i framtiden bli permanenta tidningsläsare. Det faktum att tidningstraditionen i Sverige hade gått i arv från generation till generation i nästan 100 år innan begreppet ungdomsläsning ens kom i bruk, ger stöd för en sådan teori.

– Exponering och användande av dagtidningar torde i det här avseendet vara viktigast på de platser där unga människor i huvudsak vistas och etablerar sina värderingar: i hemmet och i skolan. Beträffande tidningens roll i skolmiljön, är följande studie i Uddevalla under slutet av 1990-talet värd att lyfta fram: En forskare, Tidningen i Skolan och tidningen Bohusläningen samarbetade i ett försök att utveckla attityden till lokaltidningen i några gymnasieklasser. Eleverna fick tidningar och avdelad tid för tidningsläsning – utan tvång och utan krav på prestation. Försöket pågick under en följd av veckor. Till en början var intresset lågt, men allt eftersom tiden gick, övergick ett förstrött bläddrande till påtagligt mer aktiv läsning och diskussioner om innehållet. En uppföljande enkät visade att gymnasieeleverna under försöket hade fått en mer positiv syn på dagstidningen som fenomen och att de påtagligt hade stärkts i uppfattningen om sig själva som framtida, regelbundna dagtstidningsläsare.

Sammanfattning: Kan tidningen öka engagemanget och intresset för läsning av dagstidningar hos de unga människor som ännu inte etablerat bestående vanor i förhållande till tidningen?

Studier av såväl attityder som köpbeteenden visar att intresset för dagstidningar väcks tidigt i livet, men mognar till permanenta läsvanor och hållandet av en egen tidning först när läsaren själv kan identifiera sig med de bilder av livet som dagstidningar i huvudsak speglar.

Den tidning som bäst når sin betalande, vuxna läsekrets och ger de hushållen stora bruksvärden, bidrar också starkt till den framtida etableringen av hushållens unga människor som tidningsläsare och tidningsköpare. Några observationer indikerar att den rekryteringsfaktorn är viktigare än att tidningen tillhandahåller innehåll om de ungas egna särintressen under ungdomstiden. Hemmet och skolan är de miljöer där tidningen har störst utsikter att grundlägga unga människors intresse för dagstidningsläsning.

Ett försök i Västsverige pekar på att skolan kan påskynda processen med att göra unga människor medvetna om de bruksvärden som dagstidningsläsning kan ge. En förutsättning är dock sannolikt att tidningar förekommer fysiskt i klassrummen och används i undervisningen.

/slut/